

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Mesterség és identitás Cigány szegkovácsok küzdelme az államosító hatalommal a magyarországi szocializmusban

MAJTÉNYI György

Sosemvolt cigányország címmel 1958-ban meséket, szegkovács cigány történeteket adtak közre, az utószó szerzője, hogy szertefoszlassa azt a képet, amely a cigányokról Magyarországon kialakult, így fogalmazott: „a cigány úgy élt a köztudatban, mint aki rendszeres munkához nem szokott, lusta, megbízhatatlan, bárgyú, de ugyanakkor agyafúrt, nevetséges, egyúttal szánandó operett- és népszínmű-figura vagy adomahős, akivel szemben mindenki a legvaskosabb tréfát is megengedheti magának a legkisebb felelősségrevonás nélkül.”¹ A kötetben egy cigány mesélő a következőképpen jellemezte a saját maga és közössége helyzetét: „Azt se tudják a gádzsók, hogy a romák dolgoznak nekijük, hogy sukár házuk lehessen. Mert az ácskapcsot ki csinálja? A roma. Ki a rabitz-szeget? A roma. Ki a szárnyasszőget? Az iszkábát? A sarokszöget? A roma. És ki tudja, hogy roma csinálja mindezeket? A roma. Nem tudja senki, csak hogy tetvesek meg lopnak. Nincs is becsületünk, ahogyan a nóta mondja: „Vered Isten, vered, / Akit akarsz, vered. / Rám is rám járt kezéd, / Nagy bánattal vertél. // Nincsen pénzem, nincsen, / Két krajcárom sincsen. / Hogyha pénzem volna, / becsületem volna”.²

Magyarországon az állami propaganda hosszú évtizedeken át azt hangoztatta, s a hivatalos fórumokon a többségi társadalom előítéleteit is ezzel magyarázták, hogy a romák társadalmi integrációja amiatt nem valósulhatott meg, mert hagyományos foglalkozásaik nem voltak megfelelőek arra, hogy fenn tudják tartani magukat, s ezért csavargásra, koldulásra kényszerültek. Ez az érvelés elsősorban annak a ténynek az elfedését szolgálta, hogy az államhatalom képviselői hosszú évtizedeken keresztül semmit sem tettek a romák szociális helyzetének javításáért, társadalmi integrációjáért. Valótlanságát jellemző adalék, hogy az első cigányösszeírás alkalmával tizenháromezer cigány kovácsot írtak össze - ami a családtagokkal együtt /hozzávetőleg hatvanezer fő/ az akkori roma la-

kosságnak több mint ötödét jelentette -; s a felmérés adatai szerint a kovácsok huszonhárom százaléka volt akkoriban cigány.³ Bár a városokban több helyütt pereskedtek velük a céhbeli kovácsok, falun azonban, ahol nem volt konkurencia, pótolhatatlannak számított a munkájuk.

1. kép *Cigány fémműves 1855 körül*. Théodore Valerio rézkarca

Egy, a cigány szegkovácsok körében gyűjtött mese szerint Szent Péter, amikor szétosztotta a szakmákat a következő indoklással osztotta rájuk a kovácsmesterséget: „A mesterségekből visszamaradt egy, nem kellett a gádzsónak, nagyon nehéz egy mesterség. A kovácsolás ez a mesterség, te

¹ *Sosemvolt cigányország. Szegkovács cigány történetek*. Gyűjt.: BARTOS TIBOR, utószó: M. LADVENCZA Ilona, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1958. 85-86.

² BARTOS (szerk.): i. m. 10-11. o.

³ HERRMANN Antal: Magyarország 1893. január 31-én végrehajtott Czigány összeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam. IX. kötet. 1895.

cigány.⁴ A cigány szegkovácsok alakját több irodalmi mű is megörökítette. Jókai Mór *A szerencsétlen szélkakas* (Fresco) című novellájában olvashatunk a hazánkba érkező bécsi szegkovácslegényről, akit furcsán méregetnek, mivel „Magyarországra jött szegkovács létére, ahol azt a furfangos művészetet minden falu végén *en gros* úzik az oláh cigányok.”⁵

A hagyományos cigánymesterségeknek (kovácsmesterség, teknővájás, kanálfaragás, kosárfonás, vályogvetés) nem kedvezett a nagyiparnak már a század elejétől tapasztalható térnyerése, mint ahogy később az extenzív iparosítás, s az államosítás sem.⁶ A magyar állam pedig semmit sem tett annak érdekében, hogy a romák a változó gazdasági körülmények közt megélhetést, megfelelő munkakörülményeket találjanak. Móricz Zsigmond *A mai cigánykérdés* című, 1932-ben a Nyugatban megjelent írásában tudósít egy nagy alföldi város cigánynegyedének (Péror) helyzetéről. Idézi egy cigány szegkovács szavait: „Mi, kérem szegkovácsok vagyunk. De a mai időkben nincs szükség a munkánkra. Egész napi munkával nem tudunk ma többet keresni egy pengőnél. Nincs építkezés, nem veszik már a jó kovácsolt vasszögeket. Mi csináltuk a bányaszögeket, a slipperszögeket a vasúthoz, meg tudjuk mi azt ma is csinálni, de ha nem veszik.”⁷

Magyarországon 1948 és 1952 között az államosítások tetőzték be a már korábban megkezdődött folyamatot; az állam szinte teljesen felszámolta a helyi ipart és kereskedelmet. Számos romát fosztottak meg hagyományos jövedelemforrásától, többségük ekkor bérmunkáslétbe kényszerült. Bár mindvégig cél volt, hogy az államosítások fokozatosan történjenek, ezt az elvet azonban, úgy tűnik, a roma kereskedők és iparosok esetében nem kellett érvényesíteni. Deklarálták, hogy romák egyáltalán nem kaphatnak iparendélyt, s a hagyományos cigányfoglalkozások kriminalizálásával igyekeztek „megoldani” a cigánykérdést; véghezvinni a cigányság erőszakos asszimilációját. A pártvezetés a „rendőri szerveket” még 1956-ban is felszólította arra, hogy „az illetékes tanács- és gazdasági szervekkel vizsgálják felül a vándoriparokat, megfelelő állandó munka biztosításával gondoskodjanak arról, hogy a nemkívánatos kóborlást elősegítő vándoripar-engedélyt cigányok ne kaphassanak. [...] Meg kell szüntetni a cigány lókupeczek működését, meg kell szüntetni a tolvajlások fedőfoglalkozását jelentő, városokban elterjedt cigány-csere-

kereskedelmet, szőnyeg-, abroszárusítást.”⁸ Egy 1964-ban megjelent könyv szerzője a következőképpen írt „az eredményekről”, az állami intézkedések hatásáról, a rákospalotai roma közösség példáján elégedetten nyugtázva a tragikussá vált helyzetét: „a legtöbben felélték a ló árát, most már nem képesek újat venni, megrekedtek, kénytelenek dolgozni menni. A keresetet aztán előbb hónapról hónapra elisszák, elköltik, majd később vesznek néhány bútort, ruhadarabot, s csak az itt árválkodó szekerek jelzik: helyes intézkedésekkel, kicsit kényszerrel is, véget lehet vetni a vándorlásnak.”⁹

A romák többsége hagyományos foglalkozásait, legalábbis fő jövedelemforrásként, feladni kényszerült. Az erőszakos iparosítás alapvetően változtatta meg a magyarországi romák többségének helyzetét és hagyományos életmódját. A szocialista nagyipar számára ők általában képzetlen munkaerőt jelentettek, többségük segéd-, illetve betanított munkásként az államosítások után olyan iparágakban, szakmákban tudott csak elhelyezkedni, ahol a nehéz munkakörülmények, az alacsony fizetések miatt jelentős munkaerőhiány mutatkozott. Jelentős számban vállaltak így munkát az út- és az építőiparban vagy a bányászatban.¹⁰

A rendszer propagandája szerint az új típusú munkalehetőség, a szocialista nagyiparban való elhelyezkedés önmagában is lehetővé tette volna, hogy a romák „beilleszkedjenek” a „szocialista társadalomba”. (A kérdéskörrel foglalkozó szakirodalomban is létezik egy olyan álláspont, amely szerint a roma (cigány) identitás szorosan kötődik a „független mesterségek” gyakorlásához.¹¹ Ennek továbbgondolásából akár az is következhet, hogy a hagyományos foglalkozások kényszerű feladása a cigány identitás elvesztését jelentheti. Michael Stewart, aki 1984 és 1986 között „közelről” tanulmányozta magyarországi oláh cigány közösségek életét, megállapította e roma csoportok példája kapcsán, hogy a romák bérmunkás létbe kényszerülve is megőrizték különállásukat, identitásukat. Mindig az adott viszonyoknak megfelelően fogalmazták újra „cigányságukat”.¹² Ennek pedig csupán egyik magyarázata, hogy marginális helyzetük, kirekesztettségük az új munkahelyeken is megmaradt, identitásukat ugyanis ők maguk fogalmazták újra — igaz, a minduntalan változó körülmények függvényében. A kisebbségi identitás ugyanis a többségi társadalommal való interakció

⁴ BARTOS (szerk.): i. m. 14. o.

⁵ JÓKAI MÓR *A szerencsétlen szélkakas* (Fresco). In Uő.: Jókai Mór: *Forradalmi és csataképek*.

⁶ CSALOG ZSOLT: A cigányság a magyar munkaerőpiacon. Szociológiai Szemle 1993./1. sz. 29-33.; KÁDÁR ZSUZSANNA: A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. Regio 4. évf. (1993.) 1. sz.

⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: A mai cigánykérdés. *Nyugat*. 1932. április 1. 7. sz. XXV. évf./7.sz.

⁸ Javaslat a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére. MOL M-KS-276. f. 96. cs. 87. d./300. ó. e.

⁹ FALUDI ANDRÁS: *Cigányok*. Bp., 1964, 195-196.

¹⁰ SZUHAY PÉTER: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Bp., 1999. 43-44.

¹¹ Az elmélet kifejtését l.: OKELY, JUDITH: *The traveller Gypsies*. Cambridge, 1983.

¹² MICHAEL SINCLAIR STEWART: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Bp., 1994. 252-254.

folyamatában változik¹³, a különállás megfogalmazása a lehetőségeken és a körülményeken múlik, így az akár a hagyományos foglalkozásokhoz is kötődhetett, mint például az integritásukat megőrző szegkovácsközösségek esetében.

Az állami beavatkozásnak az ötvenes években is voltak korlátai, „társadalmi határai”. A kisipar és a kiskereskedelem államosításakor az állam a kieső kapacitások miatt kénytelen volt engedményeket tenni; a falusi lakosság egyre nehezkesebb ellátása miatt a kiskereskedelem és a háziipar bizonyos formáit eltűrték, bizonyos formáit pedig sohasem voltak képesek felszámolni. A szegkovácsok például egyedi termékeket készítettek, amelyeket a nagyipar egyáltalán nem, vagy csak jóval nagyobb költségek mellett gyártott. A cigány kovácsok munkaeszközeit hiába államosították volna, hiszen ők hagyományos módszerekkel, üllőkön kalapácsokkal formálták meg a felhevített vasat, a nyersanyag-elosztásra pedig szintén hiába tette volna rá az állam a kezét, mivel munkájukhoz bármilyen hulladékvasat fel tudtak használni.¹⁴

Több helyen annak érdekében, hogy a romákat az államosított gazdaság kötelékébe vonják, szegkovács kistermelő szövetkezeteket alakítottak, Vésztőn pedig a termelőszövetkezet a hagyományos vályogvetési technikákat felhasználva, „tégla-
vető üzemet” alapított. Természetesen a korabeli sajtóhíradások elsősorban a sikerként elkönyvelt esetekről tudósítottak. 1976-ban például a Nógrád című lap közölt riportot egy „nógrádmegyeri vasasszövetkezetről”, amelyet 24 évvel korábban alakított „néhány vasakarátú cigányember.” A KISzÖV megyei elnöke is megszólalt a riportban, egy tervezett 16 millió forintos beruházásról beszélt, amely majd „segít továbblépni egy régi világból, megkövesedett életformából majd negyedszázada erős akarattal kitörő és ma továbblépni szándékozó rétegnek.” A riport olyanokról szól, akik „változtatni mertek, akartak, tudtak”. Ahogy a cikkíró megállapítja: „Megyeren a bizonyosság fénye világítja meg a cigányokat.”¹⁵

A hagyományos közösségek felbomlása a néprajzosok figyelmét is felkeltette. Az iparosítás korszakában egyes cigányközösségek archaikus életformáját, mint a régi, háború előtti világ maradványát lehetett megmutatni. Az 1950-es évektől megélenkülő kutatások, emellett esetenként még a szocialista társadalomba beilleszkedő cigányok sikertörténeteire fókuszáltak. E munkák mindenestre a cigány közösségek szempontjából mutatták az eseményeket, az iparosítás társadalmi hatásait és a régi életformák átalakulását.¹⁶

A szegkovács szövetkezetek valójában kevés állami támogatást kaptak, sokszor még helyiséget sem, és többnyire hitelek felvételével kezdték meg a működésüket.¹⁷ A kisipari termelőszövetkezetek – a munka és az értékesítés központi megszervezése és szigorú felügyelete miatt – esetenként nem sok különbséget jelentettek a bér munkássá váláshoz képest. A szövetkezetekbe tömörülés gyakorlatilag a büntetett munkanélküliség előli menekülést jelentette a romák számára, a hatalom pedig így próbálta ellenőrizni életvitelüket, és felszámolni az állami gazdaságon kívüli tevékenységüket. Egy szegkovács erre a következőképpen emlékezik: „Azért kellett szövetkezetet csinálni mert egyedül már nem tudtunk dolgozni.”¹⁸ A szövetkezetek léte a kor viszonyai között azonban érdekvédelemi lehetőséget, és valamiféle önszerveződéshez is keretet adott. A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, mely 1957 és 1961 között működött, és célként tűzte ki, hogy megteremtse és megőrizze az eredeti cigány irodalmat, zenét, fennállása alatt lehetőségeihez képest segítette a negyvenes évek végén alakult cigány szegkovács kisipari szövetkezeteket, és további ktsz-ek alakítását szorgalmazta. A Szövetség főtítkára, László Mária azokban a cigány önszerveződés egy lehetséges formáját látta, s e szövetkezetek valóban lehetőséget adtak egyes cigány közösségeknek a sérelmekkel szembeni kollektív fellépésre.¹⁹

Jellemző, hogy a szegkovács szövetkezetek – amelyeket az állam a fent részletezett okok miatt kénytelen-kelletlen elismert – gyakran léptek fel a helyi roma közösségek érdekében. A panaszokból kiviláglik azonban, hogy a korabeli sajtóban követhető példaként bemutatott ktsz-ek (kisipari termelőszövetkezet) tagjait is állandó atrocitások érték, amint elhagyták azt a közeget, ahol a hatalom elismerte őket. A Rákospalotai Szegkovács Ktsz például 1959-ben egy italboltban tartott ismerkedési estet, és jöllehet beadványuk szerint a szövetkezet munkásai ott „a szocialista együttélés szabályai” szerint viselkedtek, a rendőrök a kocsmában megverték őket. Panaszos levelükben a szegkovácsok természetesen arra hivatkoztak, hogy a pártállam elismerte közösségüket és munkájukat: „Itt kell megjegyeznünk azt, hogy szövetkezetünk 1957 márciusában alakult és megalakulásával azt a célt szolgálta, melyet Pártunk és Kormányunk a

tiszai cigányok fémművészete. in: *Néprajzi Értésítő* 1954. 239-258.

¹⁷ MOL P 2153 2. d.

¹⁸ B. József, Pomáz. (www.ciberom.hu) A Roma Sajtóközpont munkatársai 2001-ben és 2002-ben kerestek fel olyan romákat, akik átéltek, megszenvedték ezeket az erőszakos akciókat. (A www.rroma.hu és a vele együttműködésben készült www.ciberom.hu a Roma Sajtóközpont honlapja, amely oral history-gyűjteményt és dokumentum-, ill. fotótárat is tartalmaz.)

¹⁹ MOL P 2153; Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950-es, 1960-as években. *Múltunk*, 2008/1. sz. (273-308.) 283-286. o.

¹³ BARTH, FREDRIK: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*. 1996. 7. évf. 1. sz. 3-25.

¹⁴ FALUDI i.m. 199-200.

¹⁵ T. PATAKI LÁSZLÓ: Háza a Hajnal-völgyben. *Nógrád*, 1978. április 6. 5.

¹⁶ M. LADVENICZA ILONA: A csobánkai cigányok szegkovácsosítása. in: *Néprajzi Értésítő* 1955. 227-241. BAKÓ FERENC: A

nemzetiségi, közelebbről a cigány-kérdés helyes, emberséges megoldásaként meghatározott. Szövetkezetünk »cigány-szövetkezet« és feladata a Rákospalotán élő nagyszámú, állandó munkával még ma sem foglalkozó cigányságnak a szocialista termelőmunkába való bekapcsolása. Szövetkezetünk ezt a feladatot egyre eredményesebben teljesíti.”²⁰

A cigány szegkovács szövetkezetek, amelyeknek sajátos történelmi küldetésük volt, bár átmenetileg fenntartották e hagyományos mesterséget, természetesen a nagyipari termelés korszakában nem lehettek prosperáló vállalkozások. Bódi Zsuzsanna a csobánkai szegkovács cigány közösség történetét elemezve megállapítja, hogy a nyolcvanas években a lakatos szakma fokozatosan kiszorította a hagyományos mesterséget, s a férfiak zöme gyárakban vállalat munkát, segédmunkássá vált. Kucska Ferenc a győri szegkovácsok történetét elemezve jut hasonló következtetésekre.²¹ A szegkovács mesterség nem tartozott a gyorsan fejlődő szakmák közé, s ez a helyzet a szövetkezetben sem sokat változott.²² Az építőipar – az ötvenes évek átmeneti konjunktúrája után – egyre kevésbé használta fel a termékeiket, a fiatalabb generáció így főképp a gyárakban keresett munkát. Az 1980-as évek végére a szegkovács szakma gyakorlatilag megszűnt. A szegkovács-hagyományokat őrző szervezetek azonban megmaradtak, és a rendszerváltás után több helyütt elindultak a kisebbségi önkormányzati választásokon is. A hagyomány, a közösség emlékhelyének megőrzése és ennek szimbóluma, a szegkovács mesterség segítette nekik a diktatúra éveiben, az államosító hatalom szándékaival szemben is megőrizni identitásukat, különállásukat.

²⁰ A szövetkezet panaszbeadvánnyal fogalmazott a BRFK-nak, melynek másolatát a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége megküldte a XV. Kerületi Ügyészségnek, a Legfőbb Ügyészségnek és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Titkárságának is. A levélírók elbeszélése szerint 1959. augusztus 11-én a szövetkezet ismerkedési estét tartott egy italboltban: „Az ismerkedési est célja az volt, hogy a most szervezett galvanizáló részleg most belépett dolgozói megismerkedjenek a Szövetkezet régi dolgozóival. Tagságunk az estét kellemes hangulatban, zavartalanul és a szocialista együttélés szabályait a legteljesebb mértékben megtartva töltötte addig, amíg az alábbiakban előadandó esemény nem következett be.” Egy részeg rendőrvezető provokálta őket a kocsmában, majd a kocsmára érkezett hét-nyolc rendőr. A levél így folytatódik: „A rendőr csoport egyik tagja meglátva a csoportosulást, azonnal gumibotját használta és szövetkeztünk ellenőrző bizottságának elnökét, D. Mihályt ütlegelte. Ezzel egyidejűleg a jelenlevő rendőrök lökdödni, ráncigálni kezdték szövetkeztünk tagjait, női dolgozóinkat és megengedhetetlen szavakkal illették. - »Rohadt kurva cigányok, szemét csavargó huligánok, várjatok ki lesztek irtva, csak gyertek be a rendőrségre kaptok ott.« MOL P 2153 2. d. 925.

²¹ BÓDI ZSUZSANNA: A gyermekek munkára nevelése. A szocializációs folyamat változásai egy szegkovács közösségben. In Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. IFA-OM-ELTE, 2001. 229-233. o.

²² KUCSKA FERENC: A győri szegkovácsok története. Pillanatképek a romák múltjából. Fel. szerk.: Dr. Gémes Balázs. Győr, Palatia, 1999. 111-122. o.

Craft and identity. Gipsy smiths' fight against the power during the socialism

This study investigates history of the Roma groups working as smith in the statesocialist period, how they could preserved their traditional craft and their old communities after the nationalization. They lived as craftsmen during the era of industrialisation within traditional circumstances selling the small, hand forged metal items. Because of social and economic changes, the Roma have taken on a different lifestyle and culture nowadays. A typical Roma craftsman is nearly impossible to find in Hungary any more. The traditional smith craft no longer exists, but these Roma communities by means of the smith tradition could preserve their integrity.